

Bánki Éva regénytrilógiájának második és harmadik részében figyelemmel kísérhetjük az első részben, a *Fordított idő*ben megismert főhősnő, Riolda élettörténetét és kalandjait a folytonos változásban lévő, alakuló Európában.

48 Fittler Áron

NŐK ÉS MŰVELTSÉG, NŐK ÉS UTAZÁS A KÖZÉPKORBAN

Gondolatok Bánki Éva

Elsodort idő és *Összetört idő*

című regényeiről

A regényfolyam egyik – és számomra legérdekesebb – különlegessége a női perspektíva és az, hogy a szerző a kora középkori társadalmi normák szempontjából rendkívüli nőalakokat vonultat fel a műlapjain.

A második rész, az *Elsodort idő* több kritikus is megemlíti, hogy a regényben a nők kiváltsága az emlékezés és a múlt birtoklása, amellyel a megjelenített világban

a férfiak felett állnak.¹ A regénytrilógiában szereplő kultúrákban, azaz az Európa északi részén élő különféle közösségekben, a mór és a zsidó közösségekben egyaránt alávett szerep jutott a nőknek: még a főhősnővel, Rioldával is lépten-nyomon éreztetik, hogy nem tekintik egyenrangúnak a férfiakkal, és uralkodóként sem veszik komolyan, kiváltképp, amikor férjével, Sjönnel együtt mutatkozik. Ennek ellenére a különböző vidékek jeles férfiúi szinte kivétel nélkül szívesen találkoznak vele, és történetek mesélésére kérik. Rajta kívül pedig ott van Hildi, a normann hercegnő, aki szintén viszonylagos befolyásra tett szert, ennek azonban az volt az ára, hogy életben maradt három gyermekének hollétéről semmit sem tudott, és csak közvetlenül halála előtt sikerült őket megtalálnia – ugyancsak Riolda segítségével. Figyelemre méltó nőalak továbbá Hanna, a zsidó kereskedő, Moises szolgálója, aki pedig a távolba látás képességével tűnt ki társnői közül. De ugyancsak rendkívüli nőalaknak tekinthető az *Összetört idő* dán származású viking harcosa, Jette, aki azonban inkább a nőiesség hiánya folytán tűnik ki a közösség nőtagjai közül, és bár katonaként férfiakat megszegyenítő módon állt helyt, a viking hadvezér, „Sigurd csapatában is az volt a dolga, hogy kövesse a parancsokat. Hogy hajbókoljon a férfiaknak.” (*Összetört idő*, 113.) Ugyanakkor rá volt utalva Riolda ismereteire és tájékozottságára, és vele összefogásban akart birodalmat építeni. Végül ugyancsak a harmadik részben szerepel Rigoberta, a sánta normandiai hercegnő, aki kastélya tornyában él, és imákkal védelmezi népét. Őt alattvalói már-már védőszentnek tekintik,

azaz szintén némiképp természetfeletti erővel bír, vagy legalábbis ezt hiszik róla. Riolda benne látta meg a megfelelő szövetségest, így tehát a zűrzavarban, amely szigetére visszatérve fogadta, egyik első dolga volt, hogy lányát, Fionát hozzá küldje, biztosítva jövőjét.

A Bánki Éva regénytrilógiájában szereplő különleges, önállóan 49 cselekvő nők közös vonása tehát, hogy – a maskulin Jette kivételével – valamilyen különleges képességgel rendelkeznek. Ezt a legvilágosabban a második rész, az *Elsodort idő* következő részlete fogalmazza meg, amelyben a mór tudós, Hákim nőkről alkotott véleményét tolmácsolja az elbeszélő: „Hákim úgy vélekedett, hogy a világ meghódításához nemcsak a nők kezére és méhére van szükség, hanem a tapasztalataikra is. Hiszen az asszonyok igazán jó megfigyelők, ráadásul – a férfiakkal ellentétben – alázatosak és gyakorlatiasak is. Hákim már találkozott együgyű pásztorlányokkal, akik lerajzolták az esthajnalcsillag tavaszi és téli pályáját, beszélt öregasszonyokkal, akik tudták, hogy a járványokat nem átkok vagy istenek, hanem a testhajlatokban megbúvó bolhák terjesztik. Ráadásul a nők a férfiaknál gyorsabban tanulnak nyelveket, és mivel alázatosabbak, minden apróságra jobban odafigyelnek. Mit mesélt hajdan Illighaen, a normann krónikás? Egy dadus jobban kiigazodik az udvari intrikák világában, és akár béke és háború kérdései közt is, mint akárhány tudós szerzetes.” (*Elsodort idő*, 82.)

A nők jó megfigyelőképessége és gyakorlatiassága tehát a fontos döntések meghozatalánál is nélkülözhetetlen volt a férfiak számára, ráadásul ott volt a nyelvtudás, amelyre a számtalan nyelvet és nyelvjárást beszélő korabeli Európában és Közel-Keleten igen nagy szükség volt. Riolda is azért örvendett kivételes megbecsülésnek, mert igen sok nyelven megértette magát. Ahogyan pedig a narrátor a trilógia első részében szereplő Illighaenre hivatkozva megjegyzi, az udvari intrikákat, történeteket az uralkodói család tagjai közvetlen közelében élő nők, dajkák és udvarhölgyek ismerik a legjobban. És ez nemcsak a Bánki-regények színteréül szolgáló vidékekre és kultúrákra volt igaz, hanem a világ másik felére is. A 11–13. századi Japánban ugyanis szintén a császári család nőtagjai és a császárok mellett szolgáló udvarhölgyek, illetve dajkák birtokolták a legtöbb információt az udvari életről. Nem csoda tehát, hogy – noha létezett hivatalos, kínai nyelvű történetírás a férfiak részéről – az ország nyelvén, japánul ők írtak az udvar jelentős eseményeiről, személyiségeiről udvarhölgy-naplók formájában, a politikai viharokkal teli 12. században pedig ugyancsak egy udvarhölgy volt az, aki legelőször szerzett tudomást Gotoba császár (uralk. 1183–1198) trónra kerüléséről. Ez alapján feltételezhetjük, hogy a hatalom központjában álló személyekkel kapcsolatos közvetlen információk birtoklása világszerte a nők kiváltsága lehetett ezekben a korszakokban.

De boldogul-e egy nő egyedül egy közösség vezetésével? Bánki Éva regénytrilógiája erre a kérdésre is keresi a választ. A második rész elején megtudjuk, hogy Riolda országában, a Nyugati szél szigetén béke honol, a kilencvenöt alattvaló látszólag boldogan éli mindennapjait. A sziget királynője bevezeti a naptárat: átveszi a Római Birodalom örökségének számító hónapfelosztást, amelyet a kelta mitológiával ötvöz, hogy ezzel mintegy uralja a három regény központi problémájának is számító időt. Riolda tehát a régebbi hagyományokkal rendelkező kultúrák mintájára próbálja megszervezni az életet a szigeten, hogy ezzel biztosítsa a közösség fennmaradását. Ezen kívül mindvégig szívügyének tartotta, hogy a sziget lakói megtanuljanak írni-olvasni, ő maga pedig gyakran időzött a királyi palota könyvtárában, kutakodva a kódexek között. A sziget lakói azonban sem az idővel nem akartak törődni, sem az írás-olvasással, ez pedig hosszú távon életképtelenné tette közösségüket. Amíg ugyanis az *Elsodort időben* a főhős nő alattvalói nyugalomban éltek, addig a befejező részben, az *Összetört időben* kezdettől fogva ott húzódik a hanyatlás árnyéka. Ezt sugallja a könyv borítóképe, egy kopár táj, az előtérben egy állati koponyán ülő sólyommal. Riolda férje, Sjön depressziója, a Nyugati szél szigetére vetődött haldokló norvég kalózok, a bamburgi mészárlás utáni felégetett, holttestekkel borított vidék képe, Sjön kivégzése a viking fogásban, egy üstökös becsapódása... Mind olyan sorsok és történések, amelyek azt vetítik előre, hogy Riolda szigetének napjai is meg vannak számlálva. Egy sziget többnyire éppen azért számít biztonságosnak, mert földrajzilag izolált, így a környező nagyobb birodalmakról nehezebben terjednek át a járványok és viszályok, valamint a hódítók számára is nagyobb kihívást jelent a megközelítése. Riolda jól tudta, hogy szigetének ez a legkedvezőbb adottsága, ráadásul – mivel a földdarab száznál több embert képtelen eltartani – talán attól sem kell félni, hogy a hódítók szemet vetnek rá. Egyedüli veszély az éhínség és a belviszály lehet, utóbbi pedig be is következett Riolda nevelt fia, Shiobian miatt, a feszültséget pedig tovább fokozta az éhínségtől való félelem. Shiobian elárulta Rioldát, egyik fia, Vörös Sjön pedig haldoklott. A sziget hanyatlásnak indult, a királynőnek pedig éppen annyi ideje maradt, hogy két egészséges gyermekét, Kydet és Fionát, valamint egy maroknyi gyereket elküldjön jobb vidékekre. Noha Riolda talán néha túlságosan is a kódexek, a krónikák és a versek közé menekült a problémák elől, a sziget hanyatlását nem az ő hanyagsága okozta, sokkal inkább a civilizáció hiánya. Még fia, Kyd sem hitt a kódexek értékében és jelentőségében, ahogyan a harmadik rész vége felé megfogalmazza: „Kódexekkel! Ugyan már, anya! Melyik pásztort érdekelnek Szent Lumpáciusz elmélkedései? A nyavalygásai, az elfelejtett elégiái, az unalmas prédikációi! Szerinted hányan vannak még, akik olvasnak? Akik nagyképű, halott férfiak gondolataival vigasztalódnak? Még néhány év, és leszoknak arról az emberek, hogy könyvekre fecséreljék az idejüköt!” (*Összetört idő*, 248.)

És itt el is érkeztünk a regény másik nagy kérdéséhez: van-e szerepe, értelme az írásnak, a könyveknek? Egy közösség fennmaradásának kétség-telenül az egyik legfontosabb feltétele a civilizáció megléte és az, hogy tagjai, vagy legalább előljárói műveltek legyenek, tudjanak írni és olvasni. Riolda ezért is tarthatta fontosnak, hogy a Nyugati szél szigetén minél magasabb legyen az írni-olvasni tudók aránya, célját azonban nem érte el. Saját sikereit, az általa meglátogatott előljárók és tudósok elismerését azonban részben olvasottságának és a könyvtárában lévő kódexek alapos ismeretének köszönheti, noha a Rigoberta kastélyában lakó idős szerzetes éppen ezért méltatlankodik, fölösleges dolognak tartva, hogy egy nő olvasson. „Nők nem tudnak írni, ha tisztességesek. Csakis a legfeszettebbek akarják majmok vagy kiskutyák módjára utánozni a férfiakat” (*Összetört idő*, 191.) – háborodik fel, és leginkább az érdekli, hogy „Riolda rendes, becsületes asszony-e, nem valami sikítózó, átkozódó, kidobott pergamenlapokra verseket körmölgető boszorkány.” (*Uo.*, 192.) A Nyugati szél szigetének királynője azonban a történelem birtoklásával és elmesélésével a férfiak felett áll, valamint a katonai erővel és gyakorlatiassággal szemben szívügyének tartja a műveltséget, az írás tudományát és a történelem továbbörökítését. Riolda tehát hisz a műveltség és az írni-olvasni tudás hatalmában, a III. rész végén pedig megtudjuk, hogy Riolda neve (és alakja) végül bekerült a történelembe, hiszen egy kódex őt is megemlíti. Ugyanitt szerez tudomást Riolda és az olvasó arról, hogy fia, Kyd a Feröer-szigetek első királya, lánya, Fiona pedig a rangos Germantes Chaussy-család ősanja lett.

Bánki Éva regényeiben érdekes vonulatot jelentenek a titokzatos N. herceg versei, azé az N. hercegéi, akiről a három regény egyikében sem tudunk meg semmi közelebbit. Riolda számára mindenesetre ez a félig-meddig fiktív, legendai herceg és költészete jelentette a lelki támaszt, illetve az ideális szerelmet. Férje, Sjön kifejezetten gyakorlatias férfi volt, és hiányzott belőle a fennkölttség, amelyet azonban a gyakran álmodozó Riolda igényelt. Ezt az úrt pedig N. herceg töltötte be, akinek versbetétei a regények lírai oldalát adják, Rioldának pedig az ideális, elérhetetlen szerelmet jelentik. „Nem jár-e egy titkos költő minden asszonynak?” – elmélkedik a főhősnő az *Összetört idő* végén (267.). Már az is érdekes, hogy egy prózai szövegben versbetétek szerepelnek, hiszen az európai középkor irodalmában ez szinte példa nélküli. Bánki Éva regényeiben N. herceg versei különböző funkciókat töltenek be. A *Fordított idő*ben többnyire az ír krónikás, Illighaen történelmi kutatásait támasztották alá. A második két regényben részben a költő kilétéről szóló fejtegetések kapcsán szerepelnek, több helyen azonban lírai kifejezői a főhősnő éppen aktuális

lelkiállapotának, illetve az eseményeknek, amelyekbe beékelődnek. Jól mutatja ezt a következő részlet, amelyben az éppen velencei kereskedőként tevékenykedő Benjaminnál szolgáló Riolda nyugtalanságáról esik szó:

52 „Hajnalonként Riolda a takarója alatt is érezte a tenger színén lebegő város félelmét és reszketését, és minthogy semmi látnivaló nem akadt, nyugodtan sírdogálhatott egymaga a konyhában. Van-e félelmetesebb annál, mint egyedül lenni a titkainkkal?

*Robban a fehérség a levegőben.
Még nem látod a havat, de itt az ígérete:
selyemkendőt húznak át a csonthidegen.
A halott nő is sírni szeretne: szerteszórni
limlomot, bánatot, fáradtságot,
gyűlölettel összemocskolt leveleket.
Aztán csak nézni, ahogy szerte, szerte...
csipkévé válik, ami más nem lehet.”
(Elsodort idő, 130., kiemelés az eredetiben.)*

A harmadik kötetben pedig találunk egy példát arra is, hogy N. herceg versét a főhősnő kommunikációs eszközként, episztolaként alkalmazza: Rigobertának küldi búcsúajándékként, egyúttal kérve pártfogását. Végül szintén a harmadik kötet végén, amikor már világos volt, hogy a Nyugati szél szigete menthetetlen, Riolda pedig elvesztette legkedvesebb gyermekét, Vörös Sjönt, vigasztalásként és mintegy a remény hangjaként szólalnak meg a herceg könyvtárban maradt egyetlen versének sorai:

*[...] Növendék fák gyógyítják az erdőket,
rókák fészkelnek az elhagyott várakban,
kinn koronás fejét emeli a szarvas. A holdfényben
állatcsorda hömpölyög, talán az örökös sötétől
menekülő báránnyelűk. Kis pásztor, ne félj!
(Összetört idő, 268., kiemelés az eredetiben.)*

Végül még egy kérdésre térnek ki, ez pedig Riolda utazásai és annak különleges volta a középkori nők életében. Egy nő ugyanis a korabeli és a későbbi évszázadok Európájában szinte sosem tett nagyobb utazásokat, néhány olyan nőalakot kivéve, mint például Hildegard von Bingen (1098–1179) vagy Margery Kempe (1373 körül–1440 körül). Mindketten zarándoklat, lelki gyakorlat céljából indultak útnak. Hildegard von Bingen csak hazáján, Németországon belül utazott, Margery Kempe azonban eljutott Compostelába és Aachenbe is, igaz, ezekre a zarándoklatokra férjével együtt utazott.²

A 10–13. századi Japánban ezzel szemben többféle oka volt annak, hogy egy nő útra keljen. A szigetországban is bevett szokás volt, hogy egy arisztokrata nő elzarándokol egy buddhista templomba vagy az ország ősi vallása, a sintoizmus valamely szentélyébe, több esetben férje vagy más férfi rokona nélkül is. Olyan is előfordult, hogy egy hölgy férfi partnere hűtlensége és az ez által okozott fájdalom elől menekül például egy-egy hegyi templomba, ahogyan erre a 10. századi Fudzsiwara no Micsicuna anyjának naplójában, a *Délibáb naplóban* (*Kageró nikki*) találunk példát. Ezen kívül a tartományi kormányzói családok nőtagjai gyakran utaztak valamely férfi rokonukkal együtt annak megbízatási helyére, illetve olyan is előfordult, hogy udvarhölgyként elkísérték úrnőjüket egy kirándulásra vagy zarándoklatra, azaz udvarhölgyi kötelességüket teljesítették. Némiképp kilóg a sorból a 13. századi Abucu-ni, aki férje végakarátának betartatása érdekében utazott közel ötszáz kilométert az akkori Kiotóból Kamakurába, a sóguni bíróságra. Noha a fenti utazások alkalmat adtak az utazó látóköreinek kiszélesedésére és a versekben csupán motívumként, toposzként jelen lévő híres helyek tényleges megismerésére, pusztán kíváncsiságtól indítva, világlátás céljából Japánban sem igen utaztak a nők. Talán egyedül az ugyancsak 13. századi Nidzsó számít kivételnek, aki – noha ugyancsak elsősorban buddhista és sintoista kegyhelyekre történő zarándoklat céljából – országa nagy részét bejárta. Bánki Éva regénytrilógiájának főhősnője némiképp hasonlít japán társnőjéhez: a második részben, amely a pontos időmegjelölések révén talán útinaplóként is felfogható, Riolda korábbi úrnője, Hildi kérésének tesz eleget, amikor elindul az idős hercegnő gyermekeinek felkutatására, azaz elmondhatjuk, hogy udvarhölgyi kötelességét teljesíti. A harmadik rész utazásának célja eredetileg az Idő szigetének felkeresése volt, elősegítendő kedélybeteg férjének gyógyulását, azaz a családjáért való szolgálat vezette, ráadásul ebben az esetben Sjön is vele tart. A leginkább a második rész azon utazásai tekinthetőek rendkívülinek, amelyeket Riolda Hildi gyerekeinek megtalálása után tesz a Tökéletes Városba, majd Velencébe, ezeket az utakat azonban nem önszántából tette: a Tökéletes Városba emberrablók vitték, Velencébe pedig úgy került, hogy csak egy oda tartó hajón tudott megszökni.

Noha a sokat látott és tapasztalt Riolda végül nem tudta biztosítani szigete jövőjét, gyermekeiét annál inkább. Ennek révén pedig – bár mesebeli, legendás királynőként – bekerült a történetírásba, azaz tetteit megismerte az utókor. (*Jelenkor, Bp. 2017; Jelenkor, Bp. 2019*)

¹ Pl. Benes Krisztina: *Az idő: hatalom.* – Bánki Éva: *Elsodort idő* (Budapest, Jelenkor, 2017) című kötetéről. In.: *SzegediLap* (<https://www.szegedilap.hu/cikkek/irodalom-tortenes/benes-krisztina--az-ido--hatalom.html>, megtekintve: 2019. 11. 21.), Király László: *Az idő hálójában* (Bánki Éva: *Elsodort idő*). In.: *A szem*, 2018. 01. 23. (<http://aszem.info/2018/01/az-ido-halojaban-banki-eva-elsodort-ido/>, megtekintve: 2019. 11. 21.)

54 ² *The Writings of Medieval Women. An Anthology.* Translations with Introductions by Marcelle Thiébaux. Second Edition, Garland Publishing, New York & London, 1994, 474.

